

ЛЕКСИКОЛОГІЯ ТА ФРАЗЕОЛОГІЯ

Сорока Т.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та перекладу Ізмаїльського державного гуманітарного університету

УДК 81'37: 811.161.2

ФРАЗОВА СЕМАНТИКА УКРАЇНСЬКИХ АКсіОНОМЕНІВ ЯК КОНСТИТУЕНТІВ СТАЛИХ ВИРАЗІВ

Статтю присвячено розкриттю фразової семантики аксіономенів на матеріалі української мови. Охарактеризовано слова на позначення цінностей, в лексикографічних тлумаченнях яких зазначена здатність вживатися в сталих виразах. Виявлено за фразовим контекстом додаткові генералізовані семи, що входять до складу семантичної структури інших аксіономенів найвищого та середнього ступенів полісемії.

Ключові слова: аксіономен, лексичне значення, семантична ознака, генералізована сема.

Сорока Т.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и перевода Измаильского государственного гуманитарного университета

ФРАЗОВАЯ СЕМАНТИКА УКРАИНСКИХ АКСИОНОМЕНОВ КАК КОНСТИТУЕНТОВ УСТОЙЧИВЫХ ВЫРАЖЕНИЙ

Статья посвящена раскрытию особенностей фразовой семантики аксиономенов украинского языка. Охарактеризованы слова, обозначающие ценности, в лексикографических толкованиях которых отмечена способность употребляться в устойчивых выражениях. Выявлены по фразовому контексту дополнительные генерализованные семи, которые входят в состав семантической структуры других аксиономенов высшей и средней степеней полисемии.

Ключевые слова: аксиономен, лексическое значение, семантический признак, генерализованная сема.

Soroka T.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, English Language and Translation Department, Izmil State University of Humanities

PHRASAL SEMANTICS OF THE UKRAINIAN AXIONOMENS AS CONSTITUENTS OF STABLE EXPRESSIONS

The purpose of the article is to investigate phrasal semantics of the Ukrainian axionomens *життя, порядок, воля, природа, честь, дух, право, час, розум, слава, мова, щастя, мир, культура, закон, добро, доля, свобода, правда, істина, душа, пам'ять, простір, логіка, віра, блаженство, наука, ініціатива, мудрість, совість, творчість, Бог, толерантність, здоров'я, безпека*. The ability of words denoting values used in stable phases which are fixed in lexicographical explanations has been characterized. Additional

generalized semes composed semantic structures of other axionomens of high and average degrees of polysemy and monosemantic ones have been revealed by phrasal contexts.

Key words: *axionomen, lexical meaning, generalized seme, semantic indication.*

Постановка проблеми. Лексикологічні дослідження сьогодення здатні на семантичному рівні виявляти найбільш істотні, важливі, потрібні людині речі – феномени, які набувають у свідомості суб'єкта відповідної значущості. Тому апелювання в наукових розвідках до певних компонентів лексичного значення дає можливість встановлювати специфічні властивості системно-структурної організації аксіономенів¹ певної етнолінгвокультури.

Аналіз останніх досліджень. У низці статей, присвячених аналізу лексико-семантичної структури слів на позначення духовних цінностей [2; 3], викладено результати наукового дослідження аксіономенів як з найвищим і середнім ступенем полісемії, так і моносемантів, які кваліфікуються як ціннісно-обумовлені одиниці лексикографічних джерел тлумачного характеру [4]. Однак поза увагою залишається питання про багатоконпонентні форми аксіономенів різного ступеню полісемії, в словникових дефініціях яких фіксується здатність вживатися в сталих виразах, завдяки чому відбувається надзвичайне розширення семантичного діапазону досліджуваних реєстрових одиниць. Цим зумовлюється **актуальність** статті.

Метою пропонованої статті є розкриття фразової семантики аксіономенів на матеріалі української мови. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) охарактеризувати слова на позначення цінностей, в лексикографічних тлумаченнях яких зазначена здатність вживатися в сталих виразах; 2) виявити за змістом сталих виразів додаткові генералізовані семи (ГС)², які входять до складу семантичної структури інших аксіономенів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи семантику слів на позначення цінностей через їхню здатність вживатися в сталих виразах, зазначимо, що за матрицею, в якій достатньо повно представлено семантична значущість аксіономенів, уможливлується вивчення їхніх співвідношень за семантичною

¹ *Аксіономен* (від грецького ἀξία – «цінність» і латинського – *nomēn* – «ім'я, назва») є робочим терміном, впровадженим у науковий обіг автором статті для позначення найменування цінності.

² *Генералізована сема* – семантично-похідна ознака, яка має скорочено-узагальнений зміст, виводиться логічним шляхом з вихідної семми і застосовується в моделюванні горизонтальної ланки матриці.

ознакою (СО) в межах лексико-семантичних угруповань. Місця аксіономенів в матриці строго фіксовані: слова з найвищим і середнім ступенем полісемії розташовані в густо заповнених її частинах, а моносеманти – в рідко заповнених місцях. У порівнянні з тлумачним словником матриця формально простіше представляє лексичну семантику української мови, а топографічний спосіб розміщення в ній заповнених клітин практично замінює словесне вираження тлумачної частини. СО в нашому дослідженні слугує конструктивним елементом лексичного значення і виступає спільною властивістю сукупності аксіономенів найвищого або середнього ступеню полісемії в межах визначеної групи українських слів на позначення цінностей. Наприклад, посилення в лексичних значеннях на вказівку «у виразах» є загальною СО для 35 аксіономенів: **життя**¹⁸¹, **порядок**¹⁷, **воля**¹⁶, **природа**¹⁵, **честь**¹⁴, **дух**¹³, **право**¹³, **час**¹³, **розум**¹³, **слава**¹³, **мова**¹², **щастя**¹², **мир**¹², **культура**¹¹, **закон**¹¹, **добро**¹⁰, **доля**¹⁰, **свобода**¹⁰, **правда**⁹, **істина**⁹, **душа**⁹, **пам'ять**⁹, **простір**⁸, **логіка**⁸, **віра**⁸, **блаженство**⁷, **наука**⁷, **ініціатива**⁷, **мудрість**⁶, **совість**⁵, **творчість**⁵, **Бог**⁵, **толерантність**⁴, **здоров'я**⁴, **безпека**². Досліджувані слова характеризуються високим ступенем сполучуваності з іншими частинами мови, завдяки чому семантика іменників розкриває свої додаткові специфічні відтінки значень. Останні сприяють «більшій конкретизації структурних частин лексичного значення, роблять їх багатограннішими, а співвідношення між ними різноманітнішими» [1, с. 70].

На ґрунті традиційно-народного світорозуміння іменники з найвищим ступенем полісемії **життя**, **порядок**, **воля**, **природа**, **честь** як складові сталих словосполучень, набувають додаткової семантики «у виразах», наприклад: **загробне (вічне) життя** – існування після смерті (відповідає ГС «світ»: **мир**, **душа**, **природа**²), **отримати (ще одне) життя** – мати ще один шанс на удачу, успіх у чому-небудь (відповідає ГС «підстава, можливість»: **право**), **вступати в життя** – починати жити, діяти самостійно (відповідає ГС «самостійність»: **ініціатива**, **суверенітет**); **в адміністративному порядку** – за розпорядженням органів виконавчої влади (відповідає ГС «наказ, вимога, розпорядження»: **воля**, **закон**), **у пожежному (пожежнім) порядку** – дуже швидко, поспішно, терміново (відповідає ГС «швидке реагування»:

¹ Тут і далі цифрою позначено загальну кількість лексичних значень аксіономена.

² У дужках перераховуються відповідні аксіономени, в семантичній структурі яких виявлено зазначена ГС.

чуйність); **волити волю** – виконувати бажання (відповідає ГС «*бажання, хотіння*»: **воля, мрія**), **давати/дати волю серцю** – 1. Дозволяти собі розчулюватися, віддаватися своїм почуттям (відповідає ГС «*натхнення, енергія*»: **душа**); **витвір природи** – те, що утворилося завдяки якійсь дії (відповідає ГС «*рух, дія*»: **вітальність, життя, праця**); **багато (забагато) честі** – не вартий хто-небудь уваги, високої оцінки (відповідає ГС «*увага*»: **опікування, уважність, чуйність**), **військова честь** – внутрішні моральні якості й принципи воїна, що характеризують його ставлення до виконання військового обов'язку (відповідає ГС «*обов'язок*»: **відповідальність**).

Тринадцятизначні (**дух, право, час, розум, слава**) та дванадцятизначні аксіономени (**мова, щастя, мир**) другої групи полісемічної лексики на позначення цінностей актуалізуються, вживаючись у відповідних фразях: **занепадати духом** – втрачати бадьорість (відповідає ГС «*бадьорість*»: **життя, оптимізм, чуйність**), **набиратися духу** – набиратися рішучості (відповідає ГС «*рішучість*»: **воля, мужність, повага, сміливість**), **ні слуху, ні духу** – нема ніякої звістки (відповідає ГС «*чутка, звістка*»: **слава**); **по праву** – справедливо, правильно (відповідає ГС «*правильність*»: **істина, логіка, порядок, правда**), **вступати у права** – проявлятися в усій своїй законній силі (відповідає ГС «*законність*»: **легітимність**); **свого часу** – а) колись у минулому, у певний період чийогось минулого життя (відповідає ГС «*події минулого*»: **історія**), з **часом** – у майбутньому; колись (відповідає ГС «*майбутнє*»: **доля**); **жити чужим розумом** – дотримуватись у житті чужих поглядів, переконань (відповідає ГС «*сукупність поглядів*»: **логіка, плюралізм, свідомість, солідарність**), **своїм розумом** – самостійно (відповідає ГС «*самостійність*»: **ініціатива, суверенітет**); **на славу** – а) для прославлення кого-, чого-небудь (відповідає ГС «*на честь*»: **достойнство, пам'ять, честь**); **Езопівська мова** – замаскований спосіб вираження думок з недомовками й натяками (відповідає ГС «*спосіб виконання, метод здійснення*»: **порядок, стиль**); **скуштувати щастя** – зазнати лиха, важкого життя, важкої праці (відповідає ГС «*що-небудь складне, важке*»: **мудрість**); **мир душі** – уживається як усталена форма прощання з померлим та для вираження прихильного ставлення до покійного при його згадуванні (відповідає ГС «*добро, щастя*»: **благо, благодать, благополуччя, блаженство, добро, користь, щастя**).

До третьої групи слів на позначення цінностей відносяться аксіономени, тлумачення яких передається одинадцятьма (**культура, закон**) та десятьма (**добро, доля**) лексичними

значеннями, серед яких досліджувана СО «у виразах» реалізується в наступних прикладах: **інформаційна культура** – знання та навички ефективного користування інформацією (відповідає ГС «сукупність знань»: **освіта, наука**); **поза законом бути (перебувати)** – бути позбавленим громадянських прав, заступництва з боку державних органів (відповідає ГС «громадянські права, обов'язки»: **громадянськість**). Крім указаних аксіономенів, у мікросистемі «у виразах» також відтворюються певні ознаки семантизації десятизначних слів **добро** та **доля** як складових сталих словосполучень, наприклад: **іронія долі** – про безглуздий випадок (відповідає ГС «пригода, випадок, факт»: **історія**); **у (в) добрі жити, рости** – у сприятливих матеріальних умовах (відповідає ГС «добробут, достаток»: **благо, благодать, благополуччя, щастя**).

До складу четвертої групи слів із середнім ступенем полісемії входять аксіономени, що складаються від дев'яти до двох лексичних значень. Дев'ятизначні аксіономени **правда, істина, душа, пам'ять** «у виразах» набувають відтінків значень завдяки тісним зв'язкам з іншими частинами мови: **по правді служити** – віддано (відповідає ГС «відданість»: **патріотизм**), **правду кажучи** – по суті (відповідає ГС «суть, сутність, зміст»: **дух, душа, природа, розум**), **прописна (азбучна) істина** – загальновідома, загальнозрозуміла, елементарна річ (відповідає ГС «відомість»: **слава**), **хрестоматійна істина** – дуже звичний, традиційний, спрощений (відповідає ГС «простота, невимушеність»: **свобода**), **свята істина** – образ буття Божого, втіленого в історичній постаті Ісуса Христа (відповідає ГС «у релігійних уявленнях»: **дух, душа, віра, блаженство, аскетизм, Бог, благодать**); **душа в душу** – у повній згоді, дружно (відповідає ГС «згода, несперечливість»: **воля, добро, злагода, консенсус, мир**), **відводити душу** – ділитися своїми переживаннями, думками (відповідає ГС «думка(и), відчуття»: **мрія, свідомість**), **до душі** – подобатися (відповідає ГС «почуття прихильності, доброзичливості»: **благоговіння, доброта, любов, співчуття, симпатія, уважність**); **приводити/прийти до пам'яті** – повернутися до свідомості після непритомності, зомління (відповідає ГС «притомність»: **свідомість**), **за пам'яті** – у період чийого-небудь життя, коли він/вона був/була свідком чогось (відповідає ГС «події минулого»: **історія**). Серед восьмизначних аксіономенів четвертої групи слів із середнім ступенем полісемії виділяються три іменника **простір, логіка, віра**, ідентичною рисою яких є спільна виразова СО, що дозволяє глибше розкрити їхню семантику: **єдиний економічний простір** – об'єднання територій декількох країн, у межах якого діють

загальні принципи господарювання, узгоджені єдині правила зовнішньоекономічної діяльності (відповідає ГС «*єдність територій*»: **соборність**); **афективна логіка** – упорядкування ідей або висновків, за якого сполучними чинниками є емоції (відповідає ГС «*упорядкованість, лад*»: **порядок**); **Символ віри** – стислий виклад головних догматів християнства (відповідає ГС «*релігійні догми*»: **закон**). Уживання семизначних слів четвертої групи **блаженство, наука, ініціатива** в словосполученнях підпорядковується базовому значенню «*у виразах*»: **Ваше Блаженство!** – форма звертання до архіпастиря церкви, наприклад, до Блаженнішого Онуфрія, Митрополита Київського і всієї України, Предстоятеля Української Православної Церкви (відповідає ГС «*титул, чин, звання*»: **достойнство**); **Ісусові Блаженства** – заповіді, вимовлені Ісусом Христом у Нагірній Проповіді і представлені в Новому Заповіті, складають основу християнського морального вчення і доповнюють десять заповідей Старого Заповіту (відповідає ГС а) «*у множині*»: **право, Бог, обов'язок**; б) «*релігійні догми*»: **закон**); **їхати по науку** – запозичувати, переймати досвід (відповідає ГС «*досвід*»: **мудрість**); **брати ініціативу у свої руки** – самому братися за керування якоюсь дією (відповідає ГС «*влада, керівництво*»: **воля, демократія, держава, закон, право**).

Шестизначний іменник **мудрість** визначається як «*глибоке знання, розуміння, узагальнення чогось*», «*досвід*», «*що-небудь складне, трудне*», а вираз **зуби мудрості** – *останні в зубному ряді великі корінні зуби, які прорізуються в людини після 20 років* – відповідає ГС «*зрілість*», що відповідає аксіономену **мужність**.

Аксіономени п'ятої групи – п'ятизначні слова **совість, творчість, Бог** та чотиризначні іменники **толерантність, здоров'я** вживаються переважно у двоскладних словосполученнях, як-от: **муки (докори) совісті** – переживання, викликані усвідомленням своєї несправедливості, провини (відповідає ГС «*стан*»: **безпека, блаженство, доля, дух, життя, здоров'я, правда, порядок, розум, статус, щастя**); **народна творчість** – а) вид духовної творчої діяльності народу, що виявляється в усній поезії, музиці та інших видах мистецтва; б) сукупність творів, що виникла внаслідок такої діяльності народу (відповідає ГС «*твір (твори), витвір*»: **мрія, праця**), **Бог з ним (з нею)** – вираз на позначення згоди, примирення, прощення; хай так і буде (відповідає ГС «*згода, несперечливість*»: **воля, добро, злагода, консенсус, мир**); **імунологічна толерантність** – специфічний стан організму, за якого втрачається здатність виробляти антитіла у відповідь на введення певного антигену (відповідає ГС «*стан*»), **на здоров'я** – усталений вислів, що його вживають, подаючи кому-небудь пити,

їсти або як відповідь на слова вдячності за щось (відповідає ГС «*прояв фізичних, духовних сил*»: **вітальність, життя, праця**).

Двозначний аксіономен **безпека** шостої групи тлумачиться як «*стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує*», а в сталих виразах – «*захист, охорона інтересів*», наприклад, **безпека інформації (даних)** – захищеність інформації (даних) від несанкціонованих дій (випадкових чи навмисних), **служба безпеки** – державна силова структура, робота усіх підрозділів та співробітників якої спрямована на запобігання та усунення загрози інтересам держави і народу цієї країни (ГС зустрічається в семантичній структурі слів **опікування, право**).

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**:

1. Багатофункціональна СО «у виразах» є загальною для 35 українських аксіономенів як ідіоматичного, так і неідіоматичного змісту, що знаходять відображення в різних сферах життєдіяльності людини.

2. Виявлені за змістом сталих виразів додаткові генералізовані семи «*світ*», «*підстава, можливість*», «*самостійність*», «*наказ, вимога, розпорядження*», «*швидке реагування*», «*бажання, хотіння*», «*натхнення, енергія*», «*рух, дія*», «*увага*», «*обов'язок*», «*батьорість*», «*рішучість*», «*чутка, звістка*», «*правильність*», «*законність*», «*події минулого*», «*майбутнє*», «*сукупність поглядів*», «*на честь*», «*спосіб виконання, метод здійснення*», «*що-небудь складне, важке*», «*добро, щастя*», «*сукупність знань*», «*громадянські права, обов'язки*», «*пригода, випадок, факт*», «*добробут, достаток*», «*відданість*», «*суть, сутність, зміст*», «*простота, невимушеність*», «*у релігійних уявленнях*», «*згода, несперечливість*», «*думка(и), відчуття*», «*почуття прихильності, доброзичливості*», «*єдність територій*», «*упорядкованість, лад*», «*релігійні догми*», «*титул, чин, звання*», у множині, «*досвід*», «*влада, керівництво*», «*зрілість*», «*стан*», «*твір (твори), витвір*», «*прояв фізичних, духовних сил*», «*захист, охорона інтересів*», входять до складу семантичної структури інших аксіономенів найвищого та середнього ступенів полісемії та моносемантів (**душа, суверенітет, чуйність, мрія, вітальність, праця, опікування, уважність, відповідальність, оптимізм, мужність, повага, сміливість, легітимність, історія, плюралізм, свідомість, солідарність, достоїнство, стиль, благо, благодать, благополуччя, користь, освіта, громадянськість, патріотизм, аскетизм, злагода, консенсус, благоговіння, доброта, любов, співчуття, симпатія, уважність, соборність, обов'язок, демократія, держава, статус**).

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в аналізі

мовної об'єктивації аксіологічних категорій духовної культури українського, англійського та французького народів, яка репрезентована філософсько-світоглядними, науковими, громадсько-політичними, соціальними, моральними, релігійними, правовими та естетичними цінностями.

Література

1. Пещак М. М. Структурування лексичного значення / М. М. Пещак // Формалізовані основи семантичної класифікації лексики : сб. наук. праць. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 56–98.

2. Сорока Т. В. Семантика найбільш багатозначних англійських аксіономенів / Т. В. Сорока // Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. праць / відп. ред. М. П. Фабіан. – 2014. – Вип. 12. – С. 189–200.

3. Сорока Т. В. Семантична структура англійських аксіономенів із середнім ступенем полісемії / Т. В. Сорока // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія» : зб. наук. праць / гол. ред. І. В. Ступак. – 2014. – Вип. 11. – Т. 2. – С. 64–67.

4. Словник української мови : у 11-ти т. / [І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11.

Ясногурська Л.

– викладач кафедри іноземних мов Рівненського державного гуманітарного університету

УДК 811.111'373.7+811.161.2'373.7

ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ПОДРУЖНЬОЇ ЗРАДИ У ПАРЕМІЙНИХ ФОНДАХ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

У статті досліджується система стереотипних уявлень англійського та українського етносів про подружню зраду, об'єктивовану у паремійних фондах двох мов. Окреслено паремійні одиниці, що містять семантику перелюбу. Звернуто увагу на концепт Зрада як категорію моралі, вербалізований у просторі англійської та української лінгвокультур.

Зазначається, що ставлення англійського та українського етносів до подружньої невірності, закріплене в паремійних одиницях обох мов, відображає суспільні норми, якими керуються у повсякденному житті англійці й українці.

Ключові слова: *подружня зрада, логема паремії, етнофразема, лінгвокультура.*

Ясногурская Л.

– преподаватель кафедры иностранных языков Ровенского государственного гуманитарного университета

ОБЪЕКТИВАЦИЯ СУПРУЖЕСКОЙ ИЗМЕНЫ В ПАРЕМИЙНЫХ ФОНДАХ АНГЛИЙСКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ

В статье исследуется система стереотипных представлений английского и украинского этносов о супружеской измене, объективированной в паремийных фондах двух языков. Обозначены паремийные единицы, которые содержат семантику прелюбодеяния. Обращается внимание на концепт Измена как категорию морали, вербализированный в пространстве английской и украинской лингвокультур.

Указывается, что отношение английского и украинского этносов к